

Hvad er en skat?

Tale ved åbning af udstillingen *Skatte i Det Kongelige Bibliotek* 17. september 2003

Afseniorforsker ved Det Kongelige Bibliotek
Karen Skovgaard-Petersen

Lad mig begynde med at præsentere den digitale version af udstillingen, som nu er tilgængelig fra KBs forside <www.kb.dk>. Den digitale udstilling er lidt mere omfattende end den fysiske – her er udstillet nogle værker, som senere vil indgå i den fysiske udstilling, og her er også lidt mere stof om de enkelte værker – både hvad angår tekst og billeder. Det er cand.mag. Signe Strecker der er webmaster. I løbet af de sidste måneder har Signe – med stædig energi, med blik for helheden og med sans for både æstetiske og verbale detaljer – sørget for at skatte-udstillingen nu præsenterer sig så fint digitalt. En engelsk version er på trapperne.

Udstillingen viser vi et eksemplar af *Odysseen*, Homers store epos, der ligesom *Iliaden* blev nedfældet på skrift omkring 600 år f. Kr. To tusind år senere, i 1488, blev *Odysseen* og *Iliaden* trykt for første gang, i Firenze. Det er denne førsteudgave der vises.

Denne bog er imidlertid også en del af den danske kulturarv. For et af eksemplarerne af Firenze-udgaven kom senere til Det Kongelige Bibliotek. Det blev købt i Italien af en af de store danske bog-

samlere Frederik Rostgaard omkring år 1700.

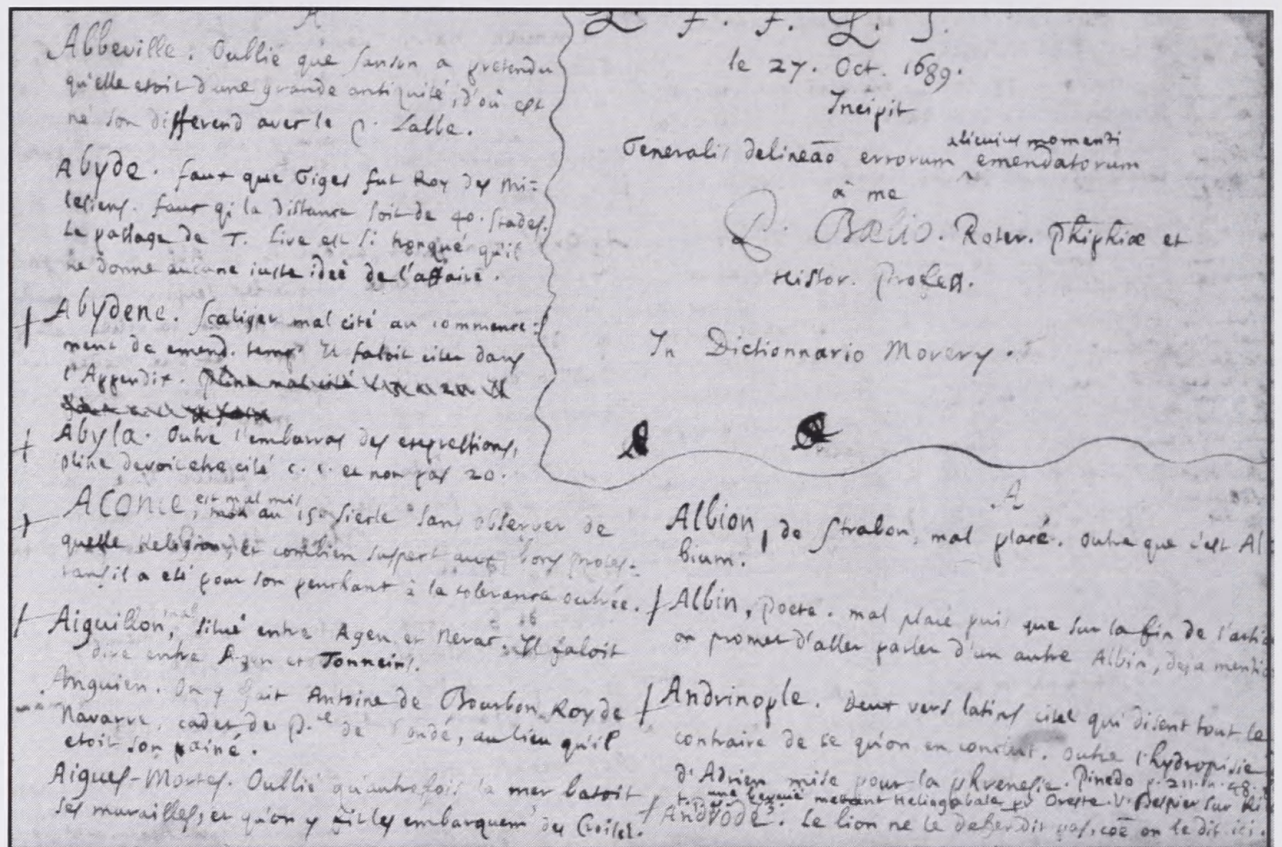
Ligeledes kan man se Johann Sebastian Bachs egenhændige manuskript til kantaten *Mein Herze Schwimmt in Blut*, opført første gang i 1714. Også dette manuskript er en del af den danske kulturarv. Det kom til Det Kongelige Bibliotek i første halvdel af 1800-tallet, givet til biblioteket af justitsråd Peter Grønland.

Et tredje eksempel fra udstillingen er et zarathustrisk skrift fra 1300-tallet om en from mand, der foretager en rejse gennem himmel, skærsild og helvede. Det er også en del af den danske kulturarv, for det blev erhvervet af Rasmus Rask på hans rejse til Indien o. 1820.

Den del af den danske kulturarv som Det Kongelige Bibliotek forvalter, er med andre ord en mangeartet størrelse. Og fuld af overraskelser. Og ikke nødvendigvis spor dansk i sit udspring.

Vi taler om kulturarv – og endnu mere højstemt af og til om ”arvesølvet”. I den metafor ligger naturligvis det værdifulde, det er noget kostbart vi har fået overdraget fra tidligere generationer, noget vi skal passe godt på, have respekt for. Vi skal også pudse det af og vise det frem. Men til forskel fra gafler og skeer skal bibliotekets skatte ikke bare pudses af for at skinne. De skal også forstås – studeres, sættes ind i historiske sammenhænge – for at komme til at fremstå som skatte.

Et eksempel: I udstillingen optræder en temmelig uanselig bog, en håndbog i kunsten at navigere, trykt i Sevilla i 1588. Dette eksemplar har imidlertid en særlig værdi, for heri har Christian IVs betroede søofficer Jens Munk noteret, at han erhvervede denne bog i 1615 da han besejrede Mendoza. Jan Mendoza var en

Udkast til Dictionnaire historique et critique. Pierre Bayles store leksikon Dictionnaire historique et critique (1697) er et hovedværk i den tidlige oplysningstid. I Det Kongelige Bibliotek ligger Bayles første udkast til det store værk, påbegyndt 1689.

54

berygget spansk sørøver, som Jens Munk på kongens ordre havde besejret ud for Nordnorges kyst – måske helt ovre ved Kola-halvøen – i 1615. Fire år senere begav Jens Munk sig ud på sin farefulde færd for at finde nordvestpassagen til Asien – en rejse som kun han selv og to andre overlevede og som han siden beskrev i et værk som vi også har med i udstillingen. Det er en nærliggende tanke at han medbragte sørøverens håndbog i navigationskunst – han var i stand til at læse spansk. – Så for at erkende at denne lille bog er enestående, må man selvfølgelig ikke alene kunne tyde Jens Munks note, men også vide noget om ham, og om Mendoza, og gerne kunne kombinere denne bog med Munks senere togt. (Det er Harald Ilsøe der har gjort opmærksom på den, i ”Bog- og bibliotekshistoriske notitser“,

Fund og Forskning 21, 1974, s. 166)

I arvesølvmetaforen ligger at det drejer sig om noget ens, noget der er værdifuldt af én bestemt grund. Sølv er jo sølv. Men det giver forkerte signaler. Bibliotekets skatte er indbyrdes vidt forskellige. Der er mange forskellige grunde til at vi tillægger en bog en særlig værdi. Munks eksemplar af navigationsbogen er jo enestående ved, at vi ved at det er hans og at han er en betydningsfuld person, og at netop en navigationsbog knytter an til hans store ekspedition. Dertil kommer den håndskrevne notits, den håndgribelige kontakt med Jens Munk – det var faktisk ham selv der sad og prentede noten for ca. 385 år siden.

Munk var dansker, noten er på dansk. Dermed bliver bogen især i dansk

Moreh nevukhim (Vejledning for de rådvilde) er et filosofisk værk af Moses ben Maimon (også kaldt Maimonides, ca. 1135-1204). Kort efter værkets færdiggørelse i 1190'erne blev det oversat fra originalens arabisk til hebraisk af Samuel ibn Tibbon. Dette håndskrift, hvor blad 114 er gengivet her, blev skrevet i 1348 i Barcelona af Levi ben Isaac ben Caro, og ifølge én teori blev det illumineret af en kristen, sandsynligvis Ferrer Bassa, der også var fra Barcelona. Det Kongelige Bibliotek erhvervede det i 1732 fra grev Christian Danneskiold-Samsøes bo. (Det Kgl. Bibliotek).

sammenhæng ”en skat”. Sølv er sølv alle steder, men en bog er ikke nødvendigvis en skat i samme grad overalt.

En ”skat” af en anden slags er Pierre Bayles første udkast, fra 1689, til hans epokegørende leksikon (1. udg. 1697), et af den tidlige oplysningstids hovedværker og en forløber for Diderots encyclopædi. – Fra en anden tidsalder har vi de 4 pergamentblade af Saxos Danmarkshistorie fra ca. 1200 på et ikke helt færdigt stadium, det såkaldte Angersfragment. Disse kladder giver dels mulighed for at studere et stort værks tilblivelsesproces, dels har de naturligvis den samme direkte appel som Munks note, at vi faktisk kommer tæt på enkeltindivider i fortiden.

Dét, at et værk har været videnskabeligt og intellektuelt banebrydende som fx Bayles leksikon – og her tænker jeg også på den trykte udgave – er jo også noget der gør det særlig værdifuldt. Som eksempel herpå kunne man også nævne Mercators store atlas fra 1595, et nybrud både i nøjagtighed og omfang. Også Christoffer Columbus står i høj grad for det banebrydende, og hans beretning – som blev trykt mange gange i 1490erne – om hans første rejse til den nye verden er naturligvis at regne som ”en skat”.

Mange værker appellerer også mere umiddelbart, rent æstetisk. Det gælder fx et hebraisk og rigt illustreret håndskrift fra 1340ernes Barcelona. Teksten – *Moreh nevukhim* (Vejledning for de rådvilde) – blev oprindeligt skrevet i 1190erne af Moses ben Maimon.

Endelig er der også værker der bringer os helt tæt på mennesker i bevægede og kritiske situationer, situationer som i øvrigt har været betydningsfulde historisk set. Et eksempel er Leonora Christinas franske selvbiografi, skrevet under fangen-

skabet i Blåtårn. Og endnu mere gribende er Jørgen Brønlunds dagbog fra Danmarks-ekspeditionen, fundet ved siden af hans lig i den nordøstgrønlandske is i 1908.

Der er altså mange grunde til at vi regner et værk for enestående, for ”en skat”. Nogle gange er vi måske ikke engang helt enige om hvad der skal til. Det første Anders And-blad på dansk, fra 1949, er fx med i udstillingen (dog kun i digital form), men det er måske ikke alle der uden videre vil gå med til at det er en skat. I hvert fald vil de fleste vel mene at det er en mindre skat end fx Angersfragmentet af Saxos Danmarkshistorie.

Der er jo også en vis indbygget dynamik i skatte-begrebet. Anders And-bladet blev givetvis ikke regnet med blandt bibliotekets skatte i 1950. Det gjorde rederiet White Stars lokkende reklamebrochure om Titanic heller ikke da den udkom i 1912 – men det gør den nu. Sølv er sølv, men det vi nu regner for bibliotekets skatte har ikke nødvendigvis altid været det.

Skatte kan anskues enkeltvis, som enestående dokumenter. Hver af dem rummer en oplevelse, har sin egen fascination – æstetisk, emotionelt, intellektuelt. De etablerer hver især en konkret, håndgribelig kontakt med fortiden, med enkeltmennesker, med noget der både er fremmed og genkendeligt. De er stemmer der taler fra vidt forskellige tider, fra vidt forskellige egne af jorden, på alle mulige sprog. Oprindeligt talte de slet ikke til os, der lever her i begyndelsen af det 21. årh., men til større eller mindre grupper inden for en helt anden horisont. Vi er så i den fascinerende situation at vi skal prøve at lytte med, lytte til dem hver især og forsøge at forstå dem så godt vi kan.

Men samlet set er alle disse

værker – og nu tænker jeg ikke bare på dem der er udvalgt til udstillingen – den kulturarv som Det Kongelige Bibliotek forvalter. Det er som sagt en mangfoldig sag. Hvorfor, kunne man spørge, er denne store del af den danske kulturarv lige kommet til at se sådan ud – hvorfor er netop de værker her i Det Kongelige Bibliotek? I én forstand, på detailplanet, er der et element, ikke af tilfældighed, men af uforudsigelighed. Hvorfor har vi førsteudgaven af Homer og ikke førsteudgaven af Horats? Hvorfor har vi bind 2 af Gutenbergbiblen og ikke bind 1? Og der er fantastiske overraskelser – tænk at Guaman Pomas håndskrevne inkakronike ligger i Det Kongelige Bibliotek og sandsynligvis har gjort det i mere end 300 år. Men på et mere overordnet plan, med en løsere streg, kan man jo sagtens ridse nogle konturer op, pege på nogle vilkår der har gjort at samlingerne er kommet til at rumme det de gør. Jeg vil slutte med, antydningvis, at trække nogle store linjer – og dermed også give en ide om hvordan udstillingen er bygget op.

Samlingernes righoldighed er – som antydet – et nøgleord i udstillingen. Det er en mangfoldighed som har været karakteristisk for biblioteket siden Frederik III grundlagde sin bogsamling omkring 1650. Et tema, en gruppe, i udstillingen handler om det ældste kongelige bibliotek, Frederik III's bogsamling. Som den lærde konge han var og gerne ville vise sig som, lagde han vægt på at opbygge en alsidig bogsamling med indslag af det eksotiske, det sjældne og det smukke. Allerede i senmiddelalderen havde fyrster samlet på bøger. Og efter trykkekunsten var blevet udbredt i Europa i 1500-tallet, var bøger for alvor blevet noget man kunne samle på. Det var et fyrsteideal i tiden – den

lærde fyrste der omgav sig med bøger fra nær og fjern, på en måde omgav sig med hele verden i sit bibliotek, var en slags ”verdens herre”. Ofte så man også en globus i et sådant fyrstebibliotek. Frederik III havde også én, arvet fra sin far Christian IV.

Og verden *kom* jo tættere på i disse århundreder. De store opdagelser, kolonierne og missionsvirksomheden satte deres tydelige præg på bogmarkedet i Europa. Rejseberetninger, fortællinger om de mærkværdige fremmede egne, bibler på mange lokale sprog – det var bøger som der blev udgivet mange af i 15-16-1700tallet, og de fandt også vej til Det Kongelige Bibliotek. Det har vi sat fokus på i udstillingen i de to temaer Verden udvider sig og Biblen på mange sprog. Danmarks indsats for udbredelsen af den kristne tro i det sydøstlige Indien, i kolonien Trankebar, har vi illustreret i udstillingen gennem en bibel, trykt på det danske trykkeri i Trankebar i 1723 – og gennem et symbolladet billede i bogen på den danske missionsvirksomhed, hvis budskab er at Indien, som selv er rigt på naturens gaver, modtager den sande gave fra Danmark og den danske konge, Guds ord.

For Danmark var jo i disse århundreder en ikke helt ubetydelig politisk magt. Flere velhavende borgere og adelige opbyggede ganske anselige bogsamlinger i 16-1700tallet. Disse samlere var europæisk orienterede, og det prægede deres bogsamlinger – som for de flestes vedkommende endte med at komme til at indgå i kongens bibliotek, i deres helhed eller i fyldige udvalg – som foræringer eller ved køb. Mange af bibliotekets store europæiske klenodier, middelalderlige håndskrifter og tidlige tryk, kommer fra disse privatsamlinger – især fra den suverænt rigeste, som tilhørte Grev Otto Thott.

Den enevældige konges bibliotek

Monsieur

1673.

Pour satisfaire à votre curiosité, je vous feray un petit récit de la vie de celle que vous desirez savoir. Elle est née à Friederichsburg le 16^{zi} d'Avril de Juin. Quand elle avoit 6 semaines, sa Grand'Mere la menoit avec soy à Dalum, ou elle demouroit jusques à l'âge de 4 ans; ayant la pour premier Maître d'Escole M. Carolt, depuis Prestre à Riedschult. Environ quelque six Mois apres son retour à la Cour, son Pere benavoya en Hollande auprès sa Cousine une Duchesse de Brunswy qui estoit mariée avec le Comte Ernst de Nassau; et demouroit à Louisa. Sa soeur Sophia qui avoit deux ans et demy plus qu'elle, et son frere qui avoit un an moins y estoient arrivées chez la dite Duchesse car un an auparavant. Il ne faut pas que j'oublie les premières traverses de la Fortune, au commencement de sa sortie. Elle alloit par Mer, avec un des vaisseaux de guerre du Roy, ayant esté deux jours et une nuict en Mer, il se leva vers min nuict une Tempeste si furieuse, que tous avoient perdus l'esperance d'échapper. Son Porcepteur qui la conduisoit, Micheman Hassebart (qui devint apres Evêque de Jyn) la vint éveiller, et la prendre entre ses bras, disant ^{avec des larmes} que ceux deux moureroient inévitablement ~~car il voyoit tendrement~~, il la parloit du danger, et que Dieu estoit irrité, et que tous seroient noyé. Elle le caressoit, le traitant de Pere (comme elle fit ordinairement) le prioit, de ne s'affliger, elle estoit esperée que

Første blad af Leonora Christinas franske selvbiografi fra 1673. I årene 1663 til 1685 sad Christian IV's datter Leonora Christina Ulfeldt som fange i Blåtårn på Københavns Slot, mistænkt for meddelagtighed i sin mand Corfitz Ulfeldts landsforræderi. For at påvirke en europæisk offentlighed skrev hun denne selvbiografi, på fransk, og fik den smuglet ud i 1673. Hun henvender sig indledningsvis til Otto Sperling den yngre, som havde opfordret hende til at skrive selvbiografien. Otto Sperlings far blev ligeledes holdt som fange i Blåtårn. Som Ulfeldts og Leonora Christinas huslæge var han under mistanke for at have stået i ledtog med dem. Men den unge Sperlings bestræbelser på at befri Leonora Christina og sin far var forgæves. Og året efter påbegyndte Leonora Christina det værk der er kommet til at stå som hendes hovedværk, den dansksprogede beretning om selve fangenskabets, Jammers Minde. (Det Kongelige Bibliotek).

blev opbygget som et led i den danske nationalstats konsolidering. Det er ikke det samme som at biblioteket blev nationalbibliotek. Bevidstheden om det særligt danske blev først rigtig stærk i den tidlige romantik i slutningen af 1700tallet. Da blev der oprettet en særlig afdeling for de danske bøger. Fra da af har biblioteket for alvor bestræbt sig på at have et eksemplar af alle trykte danske bøger. Også håndskriftsamlingen blev i løbet af 1800tallet specialiseret i det danske stof – breve, kladder og andre papirer fra danske kulturpersonligheder. Det gælder også specialsamlingerne af kort og billeder og af musik- og teatermaterialer, at deres tyngdepunkt er dansk.

Det var imidlertid også i den periode, 1800-tallet, at forståelsen for det ikke-europæiske, nysgerrigheden over for andre tankesæt, vandt frem, og det udmøntede sig i talrige videnskabelige ekspeditioner til både den nære og den fjerne Orient, fx Niebuhrs og Rasmus Rasks. Bibliotekets rige orientalske samlinger vidner om denne indsamlingsvirksomhed.

Kort sagt er det at vise en udstilling af skatte i Det Kongelige Bibliotek også at fortælle – ikke dansk kulturhistorie, men kulturhistorie set fra Danmark, en stribe historier om dansk kultur og dens forbindelser med omverdenen.

Mangfoldigheden har som sagt været et grundlæggende princip i denne udstilling – og kunsten er jo så at finde en måde at ordne mangfoldigheden på. Både i udvalg og ordning har jeg (for den del af udvalget jeg selv står for) hentet stor inspiration i Harald Ilsøes store bog fra 1993 om skatte i Det

Kongelige Bibliotek: *På papir, pergament og Palmeblade* . . . – hvad man let vil kunne se ved at sammenligne bog og udstilling.

Det har været et stort privilegium, og en stor oplevelse, at deltage i dette arbejde. Det har i udpræget grad været et teamwork. Vi er mange redaktører – også på det punkt er der tale om mangfoldighed – og der er også en masse andre der har lagt et kæmpearbejde i foretagendet, først og fremmest Lotte Philipsson der utrætteligt har redigeret tekster efter stadig nye anvisninger fra de mange redaktører, og i øvrigt har koordineret alle de forskellige aktiviteter der er involveret.

Særlig vil jeg gerne fremhæve vores udstillingsarkitekts, Henriette Willerups, indsats. Med stor lydhørhed over for udstillingens ide har hun skabt det smukke rum der danner rammen om værkerne – lys, farver, materialer, grafik, montere og meget mere – og så har hun kombineret kreativiteten med et enormt organisatorisk overblik. Det har været en daglig glæde i de sidste uger at bevæge sig ned i udstillingslokalet og se de visioner Henriette har haft for rummet – og som jeg kun fået haft forstået – blive til virkelighed.

Det vil I også kunne glæde jer over, når I nu om lidt går ned og ser på skatte.